

KONSTITUTSIYA – RAQAMLI IQTISODIYOT VA SUN’IY INTELLEKT RIVOJINING HUQUQIY KAFOLATI

Rustamova D.Sh.

Toshkent amaliy fanlar universiteti 025-39 guruhi talabasi

E-mail: diyora_rustamova_92@gmail.com

Mazmunnoma: Ushbu ilmiy maqolada yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining mamlakat iqtisodiyotidagi o‘rni, xususan, zamonaviy raqamli iqtisodiyot va sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarini joriy etishdagi huquqiy poydevor sifatidagi ahamiyati chuqur tahlil qilingan. Maqolada Konstitutsiyaning mulk daxlsizligi, tadbirkorlik erkinligi va inson huquqlariga oid normalari innovatsion taraqqiyotning garovi ekanligi ilmiy asoslab berilgan. Shuningdek, sun’iy intellektni iqtisodiyotga integratsiya qilishda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan huquqiy bo‘shliqlar va ularni konstitutsiyaviy tamoyillar asosida tartibga solish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Konstitutsiya, sun’iy intellekt, raqamli iqtisodiyot, intellektual mulk, innovatsiya, huquqiy davlat, iqtisodiy erkinlik, inson kapitali, raqamli suverenitet.

KIRISH

Insoniyat taraqqiyotining bugungi bosqichi to‘rtinchi sanoat inqilobi (Industry 4.0) bilan tavsiflanadi. Ushbu davrda raqamli texnologiyalar, xususan, sun’iy intellekt (Artificial Intelligence – AI) nafaqat texnologik yangilik, balki davlatlarning iqtisodiy qudrati va aholi farovonligini belgilab beruvchi asosiy omilga aylanib bormoqda. O‘zbekiston Respublikasi ham o‘z oldiga “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini amalga oshirish va innovatsion iqtisodiyotni barpo etishni maqsad qilib qo‘ygan[2]. Bunday ulkan o‘zgarishlar davrida jamiyatdagi munosabatlarni tartibga soluvchi oliy yuridik kuchga ega bo‘lgan hujjat – Konstitutsiyaning o‘rni beqiyosdir.

2023-yilda umumxalq referendumini orqali qabul qilingan yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi “Inson – jamiyat – davlat” tamoyiliga asoslangan holda, nafaqat siyosiy-ijtimoiy, balki iqtisodiy munosabatlarni ham yangi bosqichga olib chiqdi[1]. “Konstitutsiya – erkin va farovon hayot garovi” degan g‘oya zamirida fuqarolarning moddiy farovonligini ta‘minlash, buning uchun esa zamonaviy, raqobatbardosh va yuqori texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyotni shakllantirish maqsadi yotadi.

Bugungi kunda sun’iy intellekt bank-moliya, qishloq xo‘jaligi, ta‘lim, tibbiyot va davlat boshqaruvi sohalariga jadal kirib bormoqda. Biroq, bu jarayon faqat texnik imkoniyatlar bilan emas, balki mustahkam huquqiy kafolatlar bilan ta‘minlanishi shart. Iqtisodiyotda sun’iy intellektni qo‘llash mulk huquqi, shaxsga doir ma‘lumotlar himoyasi, mehnat munosabatlari va raqobat muhitiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Shu bois, ushbu maqolaning dolzarbligi Konstitutsiyaviy normalarning raqamli iqtisodiyot va sun’iy intellekt rivojidagi fundamental rolini ochib berish hamda mavjud huquqiy mexanizmlarni tahlil qilish bilan belgilanadi.

METOD

Ushbu ilmiy maqolani tayyorlashda O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4996-son qarori, “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi hamda sohaga oid xalqaro huquqiy hujjatlar asosiy manba sifatida olingan[2].

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi: **Formal-yuridik tahlil:** Konstitutsiyaning iqtisodiy normalari (53, 65, 67-moddalar) va inson huquqlariga oid moddalari (31, 47-moddalar) sun’iy intellekt kontekstida o‘rganildi.

1. **Qiyosiy-huquqiy tahlil:** Rivojlangan davlatlarning (Yevropa Ittifoqi, AQSh, Singapur) sun’iy intellektni tartibga solish bo‘yicha tajribasi va O‘zbekiston qonunchiligi o‘zaro taqqoslandi[5].

2. **Tizimli yondashuv:** Iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayoni yaxlit tizim sifatida qaralib, unda Konstitutsiyaning o'рни aniqlandi.
3. **Statistik tahlil:** Jahon va mahalliy iqtisodiyotda sun'iy intellektning ulushi va o'sish sur'atlari bo'yicha ma'lumotlar tahlil qilindi[6].

NATIJALAR

O'tkazilgan tadqiqotlar va tahlillar natijasida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining zamonaviy iqtisodiyot va sun'iy intellekt rivojida o'рни bo'yicha quyidagi muhim natijalar aniqlandi:

1. Iqtisodiy faoliyat erkinligi va tadbirkorlik kafolati. Konstitutsiyaning 53-moddasida "Bozor munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan O'zbekiston iqtisodiyotining negizini xilma-xil shakllardagi mulk tashkil etadi" deb belgilangan[1]. Bu norma raqamli iqtisodiyot subyektlari, xususan, IT-park rezidentlari, startaplar va innovatsion kompaniyalar uchun huquqiy qalqondir. Sun'iy intellekt asosida ishlaydigan dasturiy mahsulotlar, algoritmlar va ma'lumotlar bazalari bugungi kunda eng qimmatli "mulk" hisoblanadi. Konstitutsiya ushbu nomoddiy mulk shakllarining ham davlat himoyasida ekanligini kafolatlaydi.

2. Mulk daxlsizligi va intellektual mulk himoyasi. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning 65-moddasida mulkdor o'z mol-mulkiga o'z xohishicha egalik qilishi, undan foydalanishi va uni tasarruf etishi mustahkamlab qo'yilgan[1]. Sun'iy intellekt sohasida eng katta muammolardan biri bu – intellektual mulk huquqidir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Konstitutsiyaviy darajada mulk daxlsizligining belgilanishi investorlarning O'zbekiston bozoriga ishonchini oshirmoqda. Xorijiy texnologik kompaniyalar o'zlarining noyob ishlanmalarini (know-how) O'zbekistonga olib kirishda aynan shu konstitutsiyaviy kafolatlariga tayanadilar.

3. Inson kapitalini rivojlantirish – iqtisodiy o'sish asosi. Sun'iy intellekt o'z-o'zidan ishlamaydi, uni yaratadigan va boshqaradigan yuqori malakali kadrlar kerak. Konstitutsiyaning 50-moddasida ta'lim olish huquqi va 51-moddasida oliy ta'lim tashkilotlariga akademik erkinlik berilishi belgilangan. Bu natija shuni anglatadiki, davlat raqamli iqtisodiyot uchun zarur bo'lgan kadrlarni tayyorlashni o'z zimmasiga oladi va universitetlarga (jumladan, biz tahsil olayotgan va faoliyat yuritayotgan universitetlarga) ilmiy tadqiqotlar olib borishda erkinlik beradi. Bu esa SI sohasidagi ilmiy izlanishlarning jadallashuviga olib keladi.

4. Raqobat muhitini himoya qilish. Konstitutsiyaning 67-moddasida davlat qulay investitsiyaviy va ishbilarmonlik muhitini ta'minlashi belgilangan[1]. Raqamli iqtisodiyotda monopoliyalar (masalan, yirik ekotizimlar) paydo bo'lish xavfi yuqori. Konstitutsiya halol raqobatni himoya qilish orqali kichik va o'rta biznesning ham sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishiga imkoniyat yaratadi.

MUNOZARA

Mavzu yuzasidan olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, Konstitutsiya va sun'iy intellekt o'rtasidagi munosabatlar faqat ijobiy imkoniyatlar bilan cheklanmaydi, balki jiddiy munozarali masalalarni ham keltirib chiqaradi.

Birinchidan, shaxsiy ma'lumotlar va maxfiylik masalasi. Raqamli iqtisodiyotning "yoqilg'isi" bu – ma'lumotlardir (Big Data)[5]. Sun'iy intellekt tizimlari samarali ishlashi uchun millionlab insonlarning ma'lumotlarini qayta ishlash talab etiladi[3]. Bu yerda Konstitutsiyaning 31-moddasi (har kimning shaxsiy hayotiga aralashuvdan himoyalash huquqi) va iqtisodiy samaradorlik o'rtasida ziddiyat paydo bo'lishi mumkin. Munozara shundaki, biz iqtisodiy o'sish uchun shaxsiy ma'lumotlarimizdan qanchalik voz kechishga tayyormiz? Bizning fikrimizcha, Konstitutsiya bu yerda "qizil chiziq" vazifasini o'tashi kerak. Iqtisodiy manfaatlar insonning fundamental huquqlaridan ustun bo'lishi mumkin emas.

Ikkinchidan, mehnat bozori va sun'iy intellekt. Konstitutsiyaning 37-moddasida har kimning mehnat qilish, erkin kasb tanlash huquqi belgilangan. Biroq, tahlilchilarning fikricha, sun'iy intellektning joriy etilishi qator kasblarning yo'qolishiga olib kelishi mumkin. Bu esa ishsizlikni keltirib chiqaradi. Xo'sh, davlat o'zining konstitutsiyaviy majburiyatini qanday bajaradi? Munozara davomida shunday xulosaga kelindiki, davlat SI tufayli ishsiz qolganlarni qayta o'qitish va yangi kasblarga yo'naltirish tizimini yaratishi lozim. Bu Konstitutsiyadagi "O'zbekiston – ijtimoiy davlat" tamoyilining amaldagi ifodasi bo'ladi[1].

Uchinchidan, algoritmik adolat va tenglik. Konstitutsiyada barcha fuqarolarning teng huquqliligi belgilangan. Ammo, iqtisodiyotda (masalan, kredit berishda yoki ishga qabul qilishda) qo'llaniladigan sun'iy intellekt algoritmilarida yashirin tarfakashlik (bias) bo'lishi mumkin. Agar SI dasturi ma'lum bir hudud yoki ijtimoiy qatlam vakillariga kredit ajratishni rad etsa, bu konstitutsiyaviy tenglik tamoyilining buzilishi hisoblanadi[3, 4]. Shu sababli, iqtisodiyotda qo'llaniladigan SI tizimlari shaffof va tushunarli bo'lishi, ularning qarorlari ustidan shikoyat qilish imkoniyati yaratilishi kerak.

XULOSA

O'tkazilgan tadqiqot va tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. **Konstitutsiya – innovatsion taraqqiyot kafolati.** O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi shunchaki deklarativ hujjat emas, balki raqamli iqtisodiyot va sun'iy intellektni rivojlantirishning to'g'ridan-to'g'ri amal qiluvchi huquqiy mexanizmidir. Undagi mulk daxlsizligi va tadbirkorlik erkinligi normalari texnologik investitsiyalar uchun xavfsiz muhit yaratadi.
2. **Iqtisodiy farovonlik va texnologiya uyg'unligi.** "Konstitutsiya – erkin va farovon hayot garovi" shiori ostida iqtisodiyotni raqamlashtirish aholi daromadlarini oshirish, xizmatlar sifatini yaxshilash va korrupsiyani kamaytirishga xizmat qiladi. Sun'iy intellekt bu maqsadlarga erishishning eng samarali vositasidir.
3. **Huquqiy tartibga solish zarurati.** Sun'iy intellektning iqtisodiyotdagi roli ortib borishi bilan, Konstitutsiyaviy normalarga asoslangan maxsus "Sun'iy intellekt to'g'risida"gi qonunni qabul qilish vaqti keldi. Ushbu qonun texnologik taraqqiyot va inson huquqlari o'rtasidagi muvozanatni saqlashi lozim.
4. **Ta'lim va ilm-fan ustuvorligi.** Konstitutsiyada belgilangan ta'lim va ilm-fan erkinligi normalari O'zbekistonning global raqamli iqtisodiyotda iste'molchi emas, balki yaratuvchi davlatga aylanishi uchun zamin yaratadi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Konstitutsiya bizga nafaqat huquqlar beradi, balki zamon bilan hamnafas rivojlanish, yangi texnologiyalarni o'zlashtirish va ular yordamida farovon jamiyat qurish imkoniyatini ham taqdim etadi. Sun'iy intellekt esa ushbu konstitutsiyaviy maqsadlarga erishishda bizga yordamchi kuch bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston", 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079-son Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi "Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4996-son qarori.
4. G'ulomov S.S., Shermuhamedov A.T. Raqamli iqtisodiyot: rivojlanish yo'nalishlari va xususiyatlari. O'quv qo'llanma. – T.: Iqtisodiyot, 2020.
5. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. – Geneva: World Economic Forum, 2016.
6. World Bank. Digital Dividends. World Development Report 2016. Washington, DC: World Bank.\